

COMMUNICATION RESOURCES IN THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE: THE URFA DEFENSE EXAMPLE

İbrahim Engin AKALIN*

* Dr., enginakalin@yahoo.com, Orcid: 0000-0001-5283-9340,

Received Date: 18.07.2022 Revised Date:02.09.2022 Accepted Date:06.09.2022

Copyright © 2022 İbrahim Engin AKALIN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The analysis of the Turkish National Struggle period in terms of communication science reveals a data analysis that sheds light on the present rather than the past event information that has historically occurred in a certain time period. The control of communication channels and the effect of resource diversity on the struggle, besides the importance it carries for the parties, the role it plays in reaching the result is quite remarkable. Communication in the struggle has been handled as documents examining events within the framework of historical studies. In the field of communication, there is very limited research on the subject. However, the struggle process between the occupation forces and the Kuvayı Milliye was shaped by the use of communication resources. For this reason, researching the National Struggle in the context of communication will facilitate a better understanding of the causes and effects and a factual re-evaluation of the processes in the light of current developments. The communication resources used in the National Struggle were examined with the historical research method in the example of the Urfa Defense, and a synthesis was created by classifying the data obtained as a result of the literature review. And this synthesis is presented in the axis of the historical context and the event-evidence relationship. The main purpose of our study is to provide a source for related research by providing a basis for the subject. For this reason, in order to create a general framework for the study, it has been focused on how the occupation forces and local insurgents communicated during the occupation of Urfa.

Keywords: Turkish National Struggle, communication resources, Urfa Defense

MİLLÎ MÜCADELE'DE KULLANILAN İLETİŞİM KAYNAKLARI: URFA SAVUNMASI ÖRNEĞİ

ÖZET

Millî Mücadele dönemi iletişim bilimi açısından incelendiğinde tarihsel olarak belli bir zaman diliminde yaşanmış geçmiş olay bilgisinden ziyade günümüze de ışık tutan bir veri analizini ortaya çıkarmaktadır. İletişim kanallarının kontrolü ve kaynak çeşitliliğinin mücadeleye etkisi, taraflar için taşıdığı önemin yanı sıra sonuca ulaşmada oynadığı rol oldukça dikkate değerdir. Mücadeledeki iletişim faaliyetleri, daha çok tarih çalışmaları çerçevesinde olayları irdeleyen belgeler niteliğinde ele alınmıştır. İletişim alanında ise konuya dair çok sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Oysa ki işgal kuvvetleri ile Kuvayı Milliye arasındaki mücadele süreci, iletişim kaynaklarının kullanımı ile şekillenmiştir. Bu nedenle Millî Mücadele'nin iletişim bağlamında araştırılması sebep ve sonuçların daha iyi anlaşılmasını ve yaşanan süreçlerin güncel gelişmeler ışığında olgusal açıdan yeniden değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Millî Mücadele'de kullanılan iletişim kaynakları Urfa Savunması örneğinde tarihsel araştırma yöntemiyle incelenmiş, literatür taraması sonucunda ulaşılan veriler sınıflandırılarak bir sentez oluşturulmuştur.

Oluşturulan sentez tarihsel örgüyle olay-kanıt ilişkisi ekseninde sunulmuştur. Çalışmamızın temel amacı konuya dair temel oluşturarak ilgili araştırmalar için bir kaynak sağlamaktır. Bu nedenle incelemenin genel bir çerçeve oluşturması adına Urfa'nın işgali sırasında işgal kuvvetleri ve yerel direnişçilerin ne şekilde iletişim sağladığı üzerine yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İletişim Kaynakları, Urfa Savunması

1.Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti hakimiyetindeki toprakların İtilaf Devletlerince ilhaki; sırasıyla İstanbul (1915)¹, Sykes-Picot (1916)², Mondros (1918)³, Sevr (1920)⁴ gibi antlaşmalar ve Paris Barış Konferansı (1920)⁵ ile San Remo Konferansı (1920)⁶ gibi toplantılarla gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından işgalci kuvvetlere karşı mücadele etmek üzere, sivil direnişçilerden teşekkül Kuvayı Milliye hareketi ortaya çıkmış, çok sayıda kentte silahlı yerel gruplar işgal kuvvetlerine karşı mukavemete başlamıştır. Kuvayı Milliye olarak adlandırılan direniş örgütleri daha sonra Müdafaa-yı Milliye Teşkilatı bünyesinde düzenli orduya dönüştürülerek Ankara Hükümeti'nin kontrolüne devrolunmuştur.

İşgal ve buna karşı başlatılan direniş süreci içerik olarak her ne kadar tarihi ve askeri konular olarak değerlendiriliyor olsa da esasen bir o kadar iletişim biliminin de alanına girmektedir. İlgili süreçte kullanılan iletişim kaynakları, konu üzerine yapılan araştırmalarda oldukça sınırlı bırakılmış, bütünü içerisinde neredeyse küçük bir başlık gibi değerlendirilmiştir. Ayrıca zaten çok sınırlı biçimde ele alınan konu ya mücadelede basın organları şeklinde incelenmiş veya yalnızca telgraf hatlarının önemine vurgu yapılarak ele alınmıştır. Oysa ki, mücadele sırasında dönemin şartlarına göre çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Bahse konu iletişim kaynakları, muharebe durumunda haberleşmenin kritik rolünü gözler önüne sermektedir. Zira işgal kuvvetlerinin, yerel direnişçilerin ve Ankara Hükümeti'nin hem kendi aralarında hem de karşı cepheyle kurduğu iletişim kanalları silahlı mücadelenin gidişatını tayin etmiştir. Hatta, İtilaf devletleri tarafından dayatılan antlaşmalarla bölüşülecek toprakların belirlenmesi ile buna zemin yaratılması süreci dahi iletişim kaynaklarının kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan Milli Mücadele'nin iletişim açısından incelenmesi gerek sebep ve sonuçların daha iyi anlaşılması gerek dönemsel yapının belirlenmesi gerekse de bunlardan çıkarım yapabilmek açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

Mondros Mütarekesinin 7. Maddesi uyarınca işgale uğrayan ve düzenli ordudan yardım almaksızın halk mücadelesiyle özgürlüğüne kavuşan Urfa, bu döneme ait iletişim kanallarının çeşitliliğini saptama noktasında Millî Mücadele'de önemli bir yere sahiptir. Urfa'da yaşanan mücadeleyi konu alan araştırmalarda iletişime dair belgeler sunulmuş

¹ İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan gizli bir antlaşmadır. Buna göre İngiltere ve Fransa'nın Asya'daki özel haklarını kabul etmektedir (Oran, 2001, s. 198).

² İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan, Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarını paylaşmaya yönelik gizli bir antlaşmadır (Oran, 2001, s. 199).

³ Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ateşkes kararının alındığı antlaşmadır (Gönlübol & Sar, 1987, s. 6).

⁴ Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarının resmi olarak İngiliz ve Fransız Mandasına verildiği antlaşmadır (Oran, 2001, s. 113-130).

⁵ İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletinden ayrılarak kurulacak ülkelere karar verdiği toplantıdır. Buna göre; Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı Devletinden ayrılması kararlaştırılmıştır (Gönlübol & Sar, 1987, s. 6).

⁶ Sevr Antlaşmasının şartlarının görüşüldüğü; petrol bölgelerinin paylaşımının kararlaştırılarak antlaşmaya son şeklinin verildiği toplantıdır (Oran, 2001, s. 118-119).

olmasına karşın özel olarak konuyu ele alan ve derinlemesine analiz yapan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma, bu açıdan alanında bir ilk olma özelliği taşımakta ve dolayısıyla konuya dair bir temel oluşturarak ilgili araştırmalar için giriş niteliğinde bir kaynak sağlamak amacı gütmektedir. Temel oluşturma gayretindeki bu ilk çalışmamız ifade edilen nedenle yalnızca Urfa'nın işgali sırasında işgal kuvvetleri ve yerel direnişçilerin ne şekilde iletişim sağladığı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Urfa'da yaşanan mücadelede üç ana iletişim kanalı kullanıldığı tespit edilmiştir. Hem işgal kuvvetleri hem de yerel direnişçiler iletişim kaynağı olarak telgraf ve ulak haberleşmesinde bulunmuş, basın ve diplomasi aracılığıyla dünyaya perspektiflerini aktarmış ve yüz yüze iletişim ile çevreden destek sağlamaya çalışmıştır.

Urfa Savunmasında kullanılan iletişim kanallarıyla ilgili veri ve belgeler literatür taramasıyla elde edilmiş olup, bulgular tarihsel araştırmaya dönük bir izlek içerisinde sunulmaya çalışılmıştır. Seçilen yöntem, toplanan veri ve kanıtların geçmiş olay araştırmalarında sistemli biçimde kullanılabilmesi için bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda kaynaklardan toplanan belgeler öncelikle sınıflandırılmış, sınıflandırılan bulgular analiz edilerek genel bir olay örgüsü oluşturulmuştur. Buna göre; çalışmada öncelikle tarihsel örneklerle Millî Mücadele'de iletişim kaynaklarının önemi vurgulanmış, akabinde iletişim ve muharebe arasındaki ilişkinin boyutları irdelenmiş ve son tahlilde uygulanan sınıflandırma ışığında Urfa Savunmasında kullanılan iletişim kaynakları sistematik biçimde aktarılmıştır.

• Mücadelede İletişimin Önemi

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu açısından Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla (Ekim 1918) bitmiştir. Zira antlaşmanın muğlak ifadeler içeren 7. ve 24. maddeleri tüm Osmanlı toprağını işgale açık hale getirmekteydi. Ancak Mondros'tan iki buçuk yıl önce Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı toprağı zaten çoktan bölülmüş, Urfa bölgesi ise Fransız kontrolüne bırakılmıştı. Ancak İngilizler petrol yataklarına sahip Musul'u Fransızlara bırakmak istemediğinden 1919 yılının Mart ayında Urfa'yı işgal ettiler. Kentteki İngiliz kontrolü, 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi⁷ uyarınca Ekim 1919'da yerini Fransız kontrolüne bıraktı⁸. Asayişsizlik bahanesiyle İngilizlerce işgal edilen Urfa'da, bu kez Fransız işgaliyle tam bir umutsuzluk havası hâkim olmaya başlamıştı. Erzurum Kongresi'nin ardından yayınlanan beyanname bu nedenle bölgede heyecan yaratmış, direnişin topyekûn bir varoluş mücadelesine dönüşeceği fikri yeşermişti. Daha önce Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in milli direnişi örgütlemek için başlattığı girişimler, Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in yönetiminde, eşraf ve aydınlardan on iki kişinin katılımıyla oluşan Urfa Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin kurulmasıyla sonuç verdi.

Olaylar arka arkaya sıralandığında tarihi bir hikâye örgüsünü meydana getiriyor olsa da bu akış içerisinde iletişim son derece önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin Sykes-Picot'nun vücuda gelmesinde 1800'lü yılların ortasından beri arkeolog veya diplomat sıfatıyla bölgeye gönderilen Austen Henry Layard, Gertrude Bell, Edward William Charles Noel, Leonard Woolley, Thomas Edward Lawrence gibi görevlilerin yanı sıra misyon faaliyetlerini yürütmek üzere burada bulunanların izlediği yüzyüze iletişim ve

⁷ İngiltere ve Fransa arasında imzalanan, Suriye ve Kilikya'da İşgal Kuvvetlerinin Değiştirilmesine İlişkin Antlaşma'dır.

⁸ Mustafa Kemal, Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgali üzerine Avrupa ve Amerikan kamuoyuna hitaben bir protesto yayınlamıştır (Özçelik, 2005, s. 37-38).

telgraf iletişimi etkili olmuştur. Zira bölgede bulunan yer altı ve yerüstü kaynakları resmîyette alınan arkeolojik gezi izni sayesinde haritalandırılmış, olası askeri müdahaleler için güzergahlar belirlenmiş, nüfuz bölgeleri oluşturulmuş, bölgedeki aşiretlerle toplantılar yapılmış ve hatta Osmanlı idaresine karşı isyanlar organize edilmiştir⁹ (Wheeler, 2014; Mesut, 1992; Ulugana, 2013; Woolley, 1920).

İlk ulusal kurum olma niteliği taşıyan Anadolu Ajansı'nın henüz Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmamışken kurulması, Sivas'ta İrade-i Milliye ve Ankara'da Hakimiyet-i Milliye gazetelerinin Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle yayınlarına başlaması bağımsızlık savaşının icracı kadrolarının basın ve yayın organlarının önemini farkında olduğunu göstermektedir. Basın ve bu yolla oluşturulacak kamuoyu Millî Mücadele'nin teşkili ve sürdürülmesi açısından oldukça önemliydi. Nitekim Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Amerikan Kurumları Yöneticisi Mary Caroline Holmes'a "kamuoyuna karşı kuvvetli hükümetler bile direnmekten acizdir." diyerek iletişim kaynaklarının gücüne atıf yapmıştır. İletişim kaynaklarının etkin kullanımı, Millî Mücadele'nin ayrılmaz bir parçası konumundadır. Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey'e yazdığı bir telgrafta, Urfa, Maraş ve Antep'in İngilizlerden Fransızlara devredileceğinin Avrupa basınının yayınlarından anlaşıldığını belirtmektedir (Baykal, 1989, s. 34). Bilindiği üzere işgal, Mondros Ateşkes Anlaşmasının anılan ilgili maddeleri gerekçe gösterilerek gerçekleştirilmiştir. Ancak Antlaşmanın 12. Maddesi yine konumuzla ilişkilidir. Buna göre iletişimin sağlandığı telgrafhaneler de itilaf devletlerince işgal edilebilecekti. Hatta bölgeye yaptığı ziyaret sonrası verdiği notanın 9. maddesinde İngiliz General Edmund Allenby, bütün telgraf ve telefon haberleşmelerini kontrol edileceğini ve Türkçe şifreli telgrafların kabul edilmeyeceğini belirtmekteydi (Ursavaş, 2000, s. 33). Bu madde şüphesiz ki Kuvayı Milliye mensuplarının haberleşmesini kesmek maksadı taşımaktadır. Millî Mücadele bize gösterecekti ki, iletişim kanallarının kontrolünü kazanmak aynı zamanda muharebeyi kazanmak manasına gelmektedir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın "Millî Mücadele'yi telgraf telleriyle kazandık." sözü daha da anlamlı hale gelmektedir.

• Urfa Savunmasında Kullanılan İletişim Kaynakları

Yüzyüze iletişim, Urfa bölgesinde hem işgal güçleri hem de yerel direniş kuvvetleri açısından hayati öneme sahiptir. Ancak belirtilmesi gerekir ki, işgalci güçler bunun önemini çok erken farkedip stratejik olarak uygulamaya koyulmuşken, Türk yerel ve ulusal güçleri ancak toprak kaybı sonrası bu gibi girişimlere başlamışlardır. 1800'lü yılların ortasından beri Osmanlı topraklarında arkeolog, sağlık görevlisi ve misyoner olarak bulunanların yerel halk ile temasları ve saha çalışmaları sonucunda bölgesel güç unsurları belirlenerek bunlarla iletişime geçilmiş, oluşturulan sosyolojik, etnografik ve coğrafi raporlar ışığında bölgede planlamalara girişilmiştir. Örneğin daha erken dönem olarak değerlendirilebilecek çalışmalar, 1845 ila 1849 yılları arasında Musul ve çevresindeki araştırmaları sonucunda Ninova, Kürdistan, Keldaniler ve Ezidiler üzerine gözlemlerini aktaran Layard¹⁰'a aittir (Layard, 1849). Sonrasında ise, özellikle Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşılacak yıllarda bölgeye çok sayıda misyoner, seyyah ve arkeolog

⁹ Bell ve Lawrence'ın yürüttüğü görüşmeler ve bunun akabindeki Arap Ayaklanması sonucu Şerif Hüseyin 1916'da "Arap Ülkeleri Kralı" ilan edilmiştir (Mesut, 1992, s. 47-57).

¹⁰ Arkeolog Austen Henry Layard, Osmanlı Büyükelçiliği ve Britanya Parlamento Üyeliği gibi resmi devlet görevlerinde bulunmuştur.

ayak basmıştır¹¹. Lawrence için “çocuğum” nitelemesinde bulunan, Bell¹² de bunlardan biriydi. Arkeolog sıfatıyla Viranşehir’de konakladığı sırada Milli Aşiretinden¹³ İbrahim Paşa’nın ailesi ile görüşen Bell, aşiretlerle yaptığı görüşmelerin ardından buradan Urfa’ya daha sonra ise arkeoloji asistanı olarak görev yapan Lawrence ile tanışacağı Urfa yakınındaki Karkamışa’a geçer. Ziyareti sırasında Bell, görüştüğü aşiretlerin taleplerini dinlemekte ve taleplerin çözümü için girişimlerde bulunacağı ve çeşitli yardımlar sağlayacağı vaadinde bulunmaktaydı. 1912’de Cerablus, Birecik ve Suruç’ta faaliyet gösteren Woolley, buradaki yerel aşiret önderleriyle iletişim kurmuş, aşiretlere maddi yardım ve hediyeler vermenin yanı sıra onlara politik nüfuz alanları yaratmış ve hatta Ketkânlı Aşiret Reisi Basravi örneğinde görülebileceği gibi açık ittifak ilişkileri dahi kurmuştur (Woolley, 1920, s. 146-221). Yine, Woolley görüşmelerinde edindiği gözlemlerle 1919’da Askeri İstihbarat Şefine gönderdiği raporunda Abdurezzak Bedirhan Bey ve Milli Aşiretinden Mahmut Bey¹⁴’in Kürdistan prensliği için uygun adaylar olduğunu yazmış, Binbaşı Noel ise aynı tarihlerde yaptığı etnografik çalışmalara dayanarak Kürdistan sınırını çizmiştir (Mesut, 1992, s. 47-57). Görülebileceği üzere, Bereketli Hilal’in Güneyinde Arap Kabileleri, Kuzeyinde ise Kürt Aşiretleri yüzyüze iletişim modeliyle etki altına alınmaya çalışılmıştır. Kırsal bölgelerde aşiretlerle ilişkiler sürdürülürken, kent merkezlerinde de misyoner kuruluşları aracılığıyla şehirdeki gayrimüslimler arasında propaganda faaliyetleri yürütülmekteydi. Urfa Amerikan Yetimhanesi Yöneticisi Holmes, işgal yıllarında Urfa Mutasarrıflığı ile yaptığı yazışmalarda açıkça Fransız yanlısı olduğunu belirtmekte “Fransa Amerika’nın müttefikidir ve Washington hükümeti bu taraflarda bulunan bütün Amerikalıların korunmalarını Fransızlara bırakmıştır.” demektedir (Akalin, 2007, s. 131). Ermenilerin arasında modern milliyetçiliğin inşasında misyoner kurumların ve burada görev yapan misyonerlerin etkisi, dolayısıyla yüzyüze iletişimin rolü oldukça büyüktür. Misyon görevlileri bölgede konuşulan dilleri, sosyolojik yapıyı son derece iyi bilmektedirler. Öyle ki Holmes, Lawrence’a Arapça dersleri ve toplumbilim dersleri verecek kadar yetkinliğe sahiptir (Bozkuş, 2014, s.349). Nitekim Holmes’ün anılarını kaleme aldığı *Between The Lines Of Asia Minor* başlıklı Türkçeye *Urfa’da Ermeni Yetimhanesi* olarak çevrilen kitap, bugün uluslararası çapta dikkat celbeden “soykırım tartışmaları” açısından Türkiye karşıtı kamuoyu yaratmak amacıyla kullanılmaktadır. Benzer biçimde Urfa’da görevli İsviçreli Doktor Andreas Vischer, anılarında¹⁵ Milli Mücadele’yi yürüten yerel kuvvetlere “düşman” nitelemesinde bulunmakta ve batılı devletlere seslenerek “Hristiyanların güvenliklerinin, özgürlüklerinin ve haklarının garanti altına alınması

¹¹ Bugün birçoğunun yayınlanmış hatıratları mevcuttur. Örneğin bölgedeki anılarını anlattığı kitabında Woolley, bölgedeki faaliyetleri hakkında detay veremeyeceğini "savaş suçlusu olarak hüküm giyerim" sözleriyle belirtmektedir (1920, s.6).

¹² Çöl Kraliçesi lakabıyla anılan ve ölümüne kadar Kral Faysal’ın sarayında ikamet eden Gertrude Bell, Osmanlı Devleti’nin yıkılış süreci açısından oldukça dikkate değer bir şahsiyettir. Özellikle Güneydeki ayaklanmalarda ve sınırların çizilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Güney sınırları halen, “Zamanımın büyük bölümünü Türkiye-Irak sınırını çizmekle geçiriyorum. Bir daha Kral tayin etme işine de girmeyeceğim., fazlasıyla yorucu bir iş.” diyen Bell’in çizdiği haritalardaki gibidir (Karataş, 2018).

¹³ Urfa’nın Viranşehir ilçesinde etkin bir aşirettir. Daha sonraları Osmanlı aleyhinde bir isyana da liderlik eden 41. Hamidiye Alayı Komutanı Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa, Mark Sykes ile de kendi çadırında birebir görüşmelerde bulunmuştur (Günay, 1995, s. 131).

¹⁴ Daha önce bahsedilen Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa’nın oğludur.

¹⁵ İsviçre Ermeni Dostları Birliği Üyesi Vischer, anılarını bir rapor halinde yazıp 1921’de Basel’de yayınlamıştır (Vischer,2020, s.81).

için bütün nüfuzlarını kullanmalarını diliyoruz” ifadelerini kullanmaktadır (Vischer, 2020, s.80).

Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı basından izlediği haberler doğru çıkmıştı; 1919 Ekim'inde İngiliz işgal kuvvetleri şehri Fransızlara bırakmak üzere boşaltma hazırlıklarını sürdürmekteydi. Durumun önüne geçmek için öncelikle Harbiye Nezaretine bir telgraf çekilerek "...söz konusu noktalarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiçbir durum ortaya çıkmamıştır ve bugün bile mevcut değildir. Bu defa İngiliz kıtalarının çekilmesi üzerine bu mevkiilerin Fransız kıtaları tarafından işgal altına alınacak olması ve şimdiden oradaki telgrafhanelerin Fransız sansürü altına alınması ve böyle bir işgal girişiminde bulunulması halinde evvelce her nasılsa yapılmış olan haksız uygulamanın devamı olacaktır..." uyarısında bulunulmuşsa da bir cevap alınamamıştır. Buna karşılık olarak Heyet-i Temsiliye, tüm Müdafaayı Hukuk Cemiyetlerine ve belediye başkanlarına gönderdiği telgrafta barışı ihlal eden gayrihukuki bu işgalin Avrupa ve Amerikan kamuoyu ve temsilcilikleri nezdinde protesto edilmesini istemiştir. Urfa'nın işgali, Mart 1919'da Eczacı Karekin'in bir suikasttan son anda kurtulması üzerine Alman Doğu Misyonunda görevli İsviçreli Doktor Jacob Künzler'in rica yazısını içeren bir telgrafın neticesinde gerçekleştirilmiştir (Kieser, 2005, s.694). Her ne kadar mütareke yapılmış olsa da, Batılı devletlerin sömürgeci amaçlarının ve planlarının farkında olan Heyet-i Temsiliye, iç ve dış kamuoyunun harekete geçirilmesini hayati önemde görmekteydi. Bu itibarla 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa güney vilâyetlerinin işgaline bahane yaratacak olaylara mahal verilmemesi için yerel yöneticilerle iletişime geçerek, İngiliz ilerlemesinin önüne geçilemeyen bölgelerde sivil bir direnişin örgütlenmesi amacıyla görüşmelerde bulunmuştur. Dönemin Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey¹⁶, Ali İhsan Paşa¹⁷ ile görüşmesi akabinde Urfa Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin temellerini atmıştır. Toplu gösteri ve açık örgütlenmenin mümkün olmadığı işgal günlerinde Urfa oda/sıra kültürü¹⁸ direnişin örgütlenme merkezini oluşturmuştur. Sivil halkın odalarda gizlice örgütlenişi, dönemin Belediye Reisi Hacıkamilzade Hacı Mustafa Efendi'nin Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'i odaya davetiyle dönüşüme uğramış, nitekim Urfa Müdafaayı Hukuk Cemiyeti ilk olarak eşraf, subay ve aydınlardan bir grubun katılımıyla Güllüzade Osman Efendi'nin evinde oluşturulmuştur (Akalin, 2007, s. 18-22). Bu çekirdek grup çok sayıdaki Urfa odasında halihazırda kaynamakta olan direniş fikri için sembolik bir birlik yaratmış, yerel halk direnişinin Heyet-i Temsiliye ile iletişim halinde planlı bir biçimde evrilmesinde etkili olmuştur. İngilizlerin isteği üzerine görevden alınan Mutasarrıf Nusret Bey döneminden beri Urfalıların Cemiyet oluşumunun temellerini attığını gören Jandarma Kumandanı, Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu müteakip Harran'daki aşiretleri milli direnişe katmak üzere bölgeye giderek yüzyüze görüşmelerini yoğunlaştırmıştır. Aşiretlerle temasa geçtiği ihbarı üzerine Ali Rıza Bey, Fransız işgal komutanlığı tarafından çıkarılan tutuklama kararının ardından Siverek'e geçerek oradaki aşiretlerle

¹⁶ Nusret Bey, İngiliz işgalinden önce tedbir amaçlı gizli haberleşmeler için sancağa ait şifre haberleşmesinin Siverek üzerinden yapılmasını Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir (Akalin, 2007, s. 13)

¹⁷ İngiliz General Allenby, Suruç ve Birecik bölgesinde etkili olan Ketkânlı Aşiretinin önde gelen isimlerinden Derviş Hamey ile birlikte yaptığı Diyarbakır gezisinin ardından tebliğ ettiği notada 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görev yeri değişimini talep etmiştir (Ursavaş, 2000, s. 33).

¹⁸ Oda Kültürü, geleneksel olarak Urfalıların haftalık veya aylık olarak düzenli biçimde dostlarıyla bir araya gelerek güncel konular hakkında sohbet ettiği, ev sahipliğini sırayla tüm katılımcıların üstlendiği, sıranın adap ve kuralına göre yeme içme etkinliklerinin organize edildiği, müzikli veya müziksiz arkadaş toplantılarıdır. Sıra/oda kültürü, her arkadaş grubu için kendine has özellikler taşımakla birlikte şehrin toplum hayatında önemli bir yere sahiptir. Kişilere ait mülklerde yapılması dolayısıyla özel alan özelliği taşıyor olsa da kamusal alan olarak tanımlanması yanlış olmaz zira fikir ve kanıların yayıldığı bir alandır.

görüşmelerini sürdürmüştür (Ali Rıza, 1995, s. 45-66). İşgalin gerçekleşmesiyle birlikte, Müftü Hasan Efendi tarafından kaleme alınan protestolar Osmanlı ve Dünya basınına gönderilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte çok sayıda aşiret reisi ve kanaat önderi de işgali kınayan protesto ve bildirimler yayınladılar¹⁹. Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye Namına imzasıyla işgale karşı protesto yayınlayan Urfa müftüsü ve eşrafa çektiği 29 Ekim 1919 tarihli telgrafta Mustafa Kemal Paşa, “Ateşkes hükümlerine aykırı ve her türlü haksızlığı protesto, icabında fiilen reddedilemeniz meşru ve kutsal amaçlarımızın gerçekleşmesi için esas şarttır.” demektedir (Açanal, 2001, s. 52).

Telgraf haberleşmesi kuşkusuz ki hem işgalci güçlerin hem de yerel ve ulusal birliklerin mücadelesi açısından en kritik iletişim kanalıdır. Bu nedendir ki, kentin Fransız işgaline uğrayacağı haberleri yayılmaya başladığında, cemiyet üyeleri Urfa telgrafhanesi henüz İngilizlerin kontrolünde bulunduğu için Karacurun²⁰'da bir telgraf merkezi kurulmasını talep ettiler (Açanal, 2001, s. 34). Esasen, Urfa kent merkezindeki yerel direnişçiler birden fazla telgraf merkezi kurmuştu. Karacurun'un yanında Karaköprü ve Şebeke mevkiilerinde de telgraf haberleşmesi yapılmaktaydı (Akalin, 2008, s. 155; Açanal, 2001, s. 111). Urfa Mutasarrıflığı ve Cemiyet ile Ankara Hükümeti arasındaki iletişim bu kanallardan sağlanmaktaydı. İşgal kuvvetleri ise haberleşme için Urfa telgrafhanesini ve ulakları kullanmaktaydı. Ulakların taşıdıkları pusulalar veya mektuplar aracılığıyla işgal kuvvetleri kontrol ettikleri merkezlerle ve Urfalı direnişçilerle haberleşmekteydi. Bu haberciler genellikle Ermeniler arasından seçilmekteydi. Bunun iki sebebi bulunmaktaydı; Urfa içinde yerel direnişçilerle komşulukları ve işgal merkezleri arasında sivil Osmanlı vatandaşı olmaları hasebiyle seyahat serbestisi. Buna örnek olarak Suruç'ta yakalanan, Urfa'daki Fransız kumandanlığından Arap Pınar'daki Fransız kumandanlığına “Erzak ve cephane bitmek üzeredir, şu yakınlarda kuvvet gelmeyecek olursa teslim olmaya mecburiyet hasıl olacaktır” şifreli haberini taşıyan İbrahim adındaki Urfalı Ermeni bir vatandaşın yakalanması olayı gösterilebilir (Ursavaş, 2000, s. 218). Yerel direnişçiler açısından da iletişim aracı olarak ulakların kullanımı oldukça yaygındı. Siverek, Birecik ve Suruç Müdafaayı Hukuk Cemiyetleriyle merkez arasındaki haberleşme genellikle bu yolla yapılmaktaydı. Bunun yanısıra Birecik Ajansı²¹ kurularak İstanbul'dan telgraf yoluyla gelen dünya ve yurttan haberler derlenmeye başlanmıştır (Açanal, 2001, s. 161). Böylece yerel direnişçiler bir yandan Heyet-i Temsiliye ile temaslarını sürdürürken Dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmelerden de haberdar olabiliyorlardı. Dolayısıyla yerel direnişçiler için iletişimin yalnızca cephele arasında askeri operasyonların koordinesini sağlayan bir haberleşme modeli olarak anlaşılmadığı açıktır. Aksine, akan enformasyonun ne şekilde lehte kullanılabileceğini kavramış, güncel bilgileri takip ederek faaliyetlerini organize ettikleri ve iletişim kanallarının önemine vakıf oldukları söylenebilir. Hatta bu noktada işgal güçlerine karşı operasyonlar dahi düzenlemişlerdir. Örneğin 4 Ocak 1920 tarihli telgrafında Ali Saip Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya planlanan ayaklanma hareketıyla ilgili bilgi vermiştir. Buna göre Aneze Aşireti demiryolu hattını

¹⁹ İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği rapora, güney illerinin Fransızlar tarafından işgalini protesto eden telgrafları detaylarıyla birlikte eklemiştir (Baytok, 1970, s. 25).

²⁰ Hilvan

²¹ En erken 24 Ocak 1920 tarihli haber derlemesinde ulaşılan Birecik Ajansı, bu itibarla 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı'ndan önce hizmete başlamıştır.

tahrip edecek ve Urfa, Suruç ve Arap Pınar arasındaki telgraf hattını kesecek böylece Fransız kuvveti Urfa'da iletişim ve ulaşımdan mahrum bırakılacaktı. İlgili talimatname görev dağılımları ve direktifleri de içeren bir bildirme şeklinde ulaklar vasıtasıyla çevredeki aşiretlere ulaştırıldı. Direniş büyümekteydi. Ocak ayı başında Cerablus'a gelen Woolley, Fransız yetkililerle birlikte saldırıları önlemek maksatlı bir toplantı düzenleyerek aşiretlere davette bulundu. Resmi raporlara göre toplantıya Basravi dışında katılan olmamıştı (Akalin, 2007, s. 89). Şubat ayından itibaren yerel çeteler işgal gücü üzerindeki baskılarını arttırmıştı. Planlandığı gibi 10 Şubat'ta Urfa ve Antep işgal komutanlıkları arasındaki telefon haberleşmesi sona ermiş, telgraf hatları kesilmişti²². Artık işgal komutanlıkları arasındaki haberleşme yalnızca ulaklar vasıtası ile gerçekleşebirdi. Yerel direnişçi gruplar ise telgraf hatlarını kontrollerinde tutmaktaydılar. Bu yolla Heyet-i Temsiliye ile iletişim sağlayıp gelişmelerden haberdar olabiliyorlardı. Öyle ki bu tarihlerde yaşanan tüm gelişmeler ivedilikle merkeze bildiriliyor, iletişim kesintisiz biçimde sürdürülüyordu. Bunun en iyi örneklerinden birisi ise o tarihlerde yaşanan gelişmelerin hemen ardından yaşanan telgraf trafiğidir; Siverek Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi Paşa, 11 Şubat'ta Heyet-i Temsiliye Başkanlığı ile iletişime geçerek Siverek'te bulunan topların mücadelede kullanılmak üzere gönderilmesini talep etmekte, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, aynı gün 13. Kolorduya çektiği telgrafta Fransız Kuvvetlerinin Urfa'da kuşatıldığını, Urfalıların başvurusu üzerine Siverek'te bulunan iki dağ topunun derhal Urfa'ya gönderilmesinin gerektiğini belirtmektedir (Akalin, 2008, s.81-82). Mücadele sırasında iletişim üstünlüğü yerel direnişçilere geçmişti. Şubat ayı boyunca belli aralıklarla Fransız Kuvvetlerine teslim olmaları talebini içeren mektuplar gönderildiyse de hepsi reddedilmiştir. 17 Mart'ta Urfa aşiretleri Fransa'nın Suriye Olağanüstü Komiserliği'ne kırk günden beridir Urfa'daki işgal kuvvetinin kuşatma altında olduğunu, ancak dostluklarının eskiye dayandığı bir millete mensup olduklarından kendilerine zarar verilmediğini, tahliye tekliflerine karşı kumandanın bir emir gelmedikçe mevzilerini terk edemeyeceğini bildirdiğini bu nedenle emir çıkartılmasını taleple bir mektup gönderdiler. Ancak verilen cevapta bu emrin yalnızca merkez komutanlığı tarafından verilebileceği yazılıydı. İşgal kuvvetleriyle yerel direnişçiler arasında süren mücadelede iletişim kaynaklarından mahrum bırakılmaları Fransızları oldukça zorlamaktaydı. Zira Urfalılar tarafından kuşatıldıkları yerde ne bir yardım ne de bir haber alabiliyorlardı. Çaresiz kalan Fransız işgal kuvveti, iletişimin de kesilmiş olması dolayısıyla merkezden gelecek emri beklemeden şehri boşaltmaya karar verdi. Kendileri açısından durumun vahametini Dr. Vischer'in anılarında çok daha ne görmek mümkündür; “ 8 Nisan günü Fransız Kumandan bir subay refakatinde bizi ziyaret etti...Yenilgiyi kabullenmişlerdi ve benden aracı olmamı istediler. Yeterince cephaneleri vardı, ancak iaşeleri azalmıştı. Bu nedenle gıdalarını alamayan askerlerin iyi savaşmayacaklarını bildirdiler. Ben de kendilerine yeterince yiyecek verebileceğimi söyledim. Buna karşılık ayrıca yardımsız, habersiz bırakıldıklarını ve Türklerin sürekli barış çağrılarını bu nedenle kabul edeceklerini ve Urfa'yı boşaltacaklarına dair bir mektubu Türklere iletmemi istediler.” (Vischer, 2020, s. 48). 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece Fransız İşgal Kuvvetleri Urfa'yı terktiler. Savaş sonrası Fransız gazetelerindeki manşetlerde ise tek bir soru vardı; Urfa'da ne işimiz vardı? (Akyüz, 1988, s. 126-127).

²² İrade-i Milliye Gazetesinde yer alan bilgiye göre saldırı, Irak Şeyh'ül Meşayih Uceymi Paşa'nın Aneze Aşiret Reisi Haçım Bey'le teması üzerine gerçekleşmiştir (Özçelik, 2005, s.275).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı, taraflar nezdinde mütarekeyle nihayete erdirilmiş olmasına rağmen İtilaf Devletleri işgal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Asayişsizlik bahanesiyle işgal edilen bölgelerin daha önce oluşturulan paylaşım haritalarında belirlenen bölgelerle uyumu ise kuşkusuz, bir tesadüften daha ötedir. İşgallere, Heyet-i Temsiliyenin desteğiyle genişleyip örgütlenen halk direnişleriyle karşı mücadele başlatılmış ve nihayetinde Büyük Taarruz'da elde edilen zafer ile tam bağımsızlık sağlanmıştır. Bütün bu süreçlerde, iletişim kanalları belirleyici bir rol oynamış, mücadelenin kilit noktası haline gelmiştir. Zira görüldüğü üzere Urfa'daki Fransız işgali, Urfa çetelerinin kararlı direnişi karşısında bu kilidin açılmayacağı anlaşıldığı için son bulmuştur. Bu açıdan iletişim kanalları üzerindeki hakimiyet ve kaynakların etkin kullanımı zafer ve yenilginin yönünü tayin etmiştir.

Millî Mücadele döneminde kullanılan iletişim kaynakları Urfa Savunması örneğinde tarihsel araştırma yöntemiyle incelenmiş, tarama sonucunda ulaşılan verilerin sınıflandırılması yapılarak bir sentez oluşturulmuştur. Oluşturulan sentez zaman dizinsel biçimde olay-kanıt ilişkisiyle örülmüş bir anlatı dahilinde sunulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında Urfa Savunmasında üç ana iletişim kanalı kullanıldığı tespit edilmiştir. İşgal kuvvetleri ve yerel direnişçiler telgraf ve ulak haberleşmesinde bulunmuş, basın ve diplomasi aracılığıyla dünyaya perspektiflerini aktarmış ve yüz yüze iletişim ile bölgesel destek arayışına girmişlerdir. Bu çerçevede dahilinde; tarafların kendi aralarında, çevre kuvvetlerle ve bağlı buldukları merkezlerle telgraf ve ulak aracılığıyla iletişim, basın ve diplomasi kanallarından bildiri ve protesto aracılığıyla iletişim, son olarak ise bölgede görevlendirilen ajanlar, yetkililer ve Urfa geleneğinde bulunan oda/sıra kültürü aracılığıyla yüz yüze iletişim sağladıkları belirlenmiştir.

İşgal kuvvetleri yüzyüze iletişim yoluyla henüz fiili varlıklarının öncesinde bölgede faaliyetlerine başlamıştır. Çeşitli yollarla işgal bölgelerinde hem askeri hem de kamusal destek arayışı kurulan birebir temaslar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. İşgal gerçekleştiğinde öncelikli olarak Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri arasındaki iletişim hedef alınmış, bu itibarla telgrafhaneler kontrol altına alınmış ve hatta Türkçe haberleşmeye yasak getirilmiştir. Verilen notalar ve İstanbul Hükümeti üzerindeki nüfuzla bölgedeki yerel yöneticilerin Millî Mücadele lehine yürüttüğü yüzyüze görüşmeler engellenmeye çalışılmıştır. Bir yandan direnişçiler arasındaki iletişim kesilirken diğer yandan gayrimüslim yerel halktan seçilen ulaklar sayesinde yerel direnişçiler ve diğer işgal komutanlıklarıyla iletişim sürdürülmüştür. Üstelik bu ulaklar bazen bilinçli dezenformasyon için de kullanılmıştır. Bunun yanı sıra basın ve yayın aracılığıyla bölgedeki gayrimüslimlerin tehlike altında olduğu fikri yaygınlaştırılarak Avrupa kamuoyu işgalin meşruiyeti konusunda ikna edilmeye çalışılmıştır.

Ulusal ve yerel direniş kuvvetleri açısından yüzyüze iletişim kanallarının kullanımı ancak toprak kaybı yaşandıktan sonra başlamış, oda/sıra kültürü bu noktada en önemli rolü oynamıştır. Şehir ahalisi arasındaki örgütlenme bu odalarda gerçekleşmiştir. Bunun yanında yerel askeri ve idari görevlilerin yürüttükleri görüşmelerle aşiretler işgale karşı Milli Müdafaa'ya katılmışlardır. Haberleşmenin devamlılığı açısından işgal merkezinden uzakta telgrafhane kurulmuş ve böylece hem Urfa'daki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri ile hem de Heyet-i Temsiliye ile iletişim sürdürülmüştür. Buna karşın savunma sırasında işgal kuvvetlerinin kullandıkları telgraf ve demiryolu hatlarına saldırılar düzenlenerek iletişim ve ikmal kanalları kesilmiş, iletişim yalnızca kullanılan

ulakların becerisine indirgenmiştir. Bu gelişmelerle iletişim kanalları üzerindeki hakimiyet yerel direnişçilere geçmiştir. Kentteki Fransız işgali henüz gerçekleşmemişken, Heyet-i Temsiliyenin çağrısıyla elçiliklere ve dış basına ulaştırılmak üzere kent ahalisi ve aşiret mensupları tarafından çok sayıda protesto ve bildiri yayınlanmıştır. İç ve dış kamuoyu desteğine yönelik işgali kınayan bu protestolar geniş yankı bulmuştur. Öyle ki İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a sunulan raporlarda dahi bu protestolardan bahsedilmektedir. Kamuoyu desteği mücadele için önem arz etmektedir. Bu nedenle tek yönlü iletişimi önlemek ve aleyhte oluşturulan enformasyonu tersine çevirmek adına Millî Mücadele sırasında Anadolu Ajansı kurulmuştur. Bunun öncesinde de, mücadele sırasında telgraf, gazete ve ajanslar aracılığıyla haberleşme etkin biçimde sağlanmaktaydı. Urfa Savunması sırasında dünyada yaşanan gelişmeleri aktarmak üzere kurulan Birecik Ajansı bunun en çarpıcı örneklerinden biri sayılabilir. Zira bir yandan cepheleler arası iletişim sürdürülürken, öte yandan dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmeler de takip edilmekteydi. Bu da iletişimin savaş alanlarındaki muhaberatın öte enformasyon niteliğiyle değerlendirildiğini göstermektedir.

Netice olarak Urfa Savunması örneğiyle aktarılmaya çalışıldığı gibi Millî Mücadele dönemi, iletişim açısından oldukça çeşitli başlıklar ve çarpıcı veriler sunmaktadır. Geçmiş, daha çok epik tarzda anlatımla ve yalnızca tarih biliminin alanı kabul edilerek ele alınırsa oldukça sınırlandırılmış ve verimini kaybetmiş olur. Zira bir giriş niteliği taşıyan bu çalışmada gösterilmek istendiği gibi geçmiş, güncelliğini hiç kaybetmeyen, çeşitli disiplinlerde ve çok geniş yelpazede incelenmesi gereken veriler sunmaktadır. İletişim açısından ele alınan bu çalışmada özellikle iletişim kanalları üzerindeki hakimiyetin etkinlik gücü vurgulanmıştır. Üstelik tekniğin gelişmesiyle iletişim kanal ve araçlarının sayısı artmış, mekân mefhumu ortadan kalkmıştır. Dijital dönüşümle yeniden tanımlanan kamuoyu yeni kamusal alanlarda, ağ tabanlı mecralarda profesyonellerin etkisine artık daha açık bir yapıya bürünmüştür. Peki bugün iletişim kanalları kimin kontrolündedir?

REFERENCES

- Açıanal, H. (2001). *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*. Ankara: ŞURKAV Yayınları.
- Akalın, M. (2007). *Millî Mücadele 'de Urfa: Anılar-Belgeler*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Akalın, M. (2008). *Urfa Kurtuluş Destanı*. İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Ali Rıza (1995). *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*. Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykal, B. S. (1989). *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baytok, T. (1970). *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Bozkuş Y. (2014). *Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları Ve Ermeni Yetim Çocukları*. Ankara: Journal of Turkish Studies

- Gönlübol, M., & Sar, C. (1987). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. M. Gönlübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, et al. içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (s. 3-126). Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Günay, S. (1995). *II. Abdülhamid Devri'nin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak'ta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa* (s.103-132). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
- Karataş, K. (2018). *Gertrude Bell İsyan*. İstanbul: My Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Kieser, H.L. (2005). *Iskalanmış Barış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Layard, A. H. (1849). *Nineveh and its Remains*. London: John Murray.
- Mesut, A. (1992). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan: 1918-1958*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşında Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, İ. (2005). *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ulugana, S. (2013). *Alman ve İngiliz Ajanlarının Kürdistan Seyahati; 1911*. İstanbul: Do Yayınları.
- Ursavaş, A.S. (2000). *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Vischer, A. (2020). *İsviçreli Bir Doktorun Türk Milliyetçileri Arasındaki Anıları*. Ankara: Eğiten Matbaacılık.
- Wheeler, C. H. (2014). *Fırat'ta On Yıl: Harput Hatıraları*. İstanbul: Çeviribilim Yayınları.
 - Woolley, C. L. (1920). *Dead Towns And Living Man; Being Pages From An Antiquary's Notebook*. London: Humphrey Milford Oxford University Press.